

Идеалната критика: Джонатан Кълър в дискусия

Албена Вачева

Едно от най-изненадващите събития за структурализма в Съединените щати се случи през 1975 г., когато авторитетното, специално подбрано от Modern Language Association жури, реши да присъди наградата James Russell Lowell на Джонатан Кълър за книгата му „*Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature*“¹. Много малко бяха хората, които по време на разговорите за структурализма през 1966,¹ бяха в състояние да предвидят, че 9 години по-късно тази награда ще бъде присъдена на книга, посветена на интелектуално движение, което (на езика на структуралистите) отрича правото на специални привилегии на литературния дискурс.²

Започвам с този цитат, тъй като той достатъчно ясно илюстрира ситуацията на интелектуално напрежение, която съществува в началото на 70-те години на XX век между западноевропейската и американската теоретична мисъл в резултат на появилото се усъмняване в основните постулати на структурализма. И то във време, ако се доверим на цитираната книга, когато идеи, подобни на изложените от Кълър, имат прецеденти в САЩ само в трудовете на други двама автори — Фредрик Джеймсън и Робърт Сколс. Казано накратко, Кълър издава своята книга, когато в САЩ тече истинска интелектуална война срещу новите френски идеи (определяни като варварски, защото разрушават всички човешки ценности“), изразявани от Дерида³ и центрирани в *Tel Quel*. В резултат на неговите и на усилията на не голям брой автори, повлияни от тези идеи, литературознанието в САЩ извършва мащабен пробив, приемайки структурализма за изследо-

¹ Става дума за проведената в края на месец октомври 1966 в Центъра за хуманитарни изследвания John Hopkins конференция под надслов „Езиците на критиката и науките за човека“, в която вземат участие над 100 изследователи от девет различни страни. Според организаторите Р. Макси и Е. Даното, намерението им за симпозиума и двугодишната програма за последващи семинари е „да се изследва влиянието на съвременната „структуралистка“ мисъл върху критическите методи в хуманитаристиката и социалните науки... [и] да се предизвика активен критически диалог между водещите европейски теоретици на структурализма от различни сфери на науката и широк кръг американски изследователи.“ Според биографичната справка в същата тази година авторът на книгата получава бакалавърска степен в Харвард.

² Lentricchia, Frank. *After the New Criticism*. Chicago: University of Chicago Press, 1990, p. 103.

³ Взира се статията „Structure, Sign and Play in the Discourse of the Human Sciences“, четено от Дерида на конференцията, спомената в първа бележка, и публикувано в едноименния сборник „The Language of Criticism and the Science of Man: The Structuralist Controversy“. 1970.

вателски инструментариум, приложим към литературата. Това, от своя страна, довежда до сблъсък със съществуващите дотогава методи на хуманитарните изследвания, повлияни в значителна степен от идеите на „Нова критика“.

Теорията за структуралистката поетика, която Кълър създава, лежи върху схващането, че „обект на поетиката е не текстът като такъв, а неговата разбираемост“⁴ и по този начин той отдава по-голямо значение на читателя, а не на самия текст в процеса на разкриване на значения. Моделът, който читателят ще избере да следва при интерпретацията на текста, зависи от „литературната му компетентност“, в чиято именно основа (а не в тази на текста) е положена системата от правила, които му дават възможност да гледа на литературата като система. В тази връзка той говори за „идеален читател“, на когото текстът му предоставя сам да определя кое е означаващо, тъй като, Кълър е убеден, съществуват множество „означаващи процеси, случващи се под или покрай манифестираните от текста знаци“.

За да се разгледа по-подробно неговото становище, се налага да се посочи влиянието, което оказват лингвистичните занимания на Кълър върху идеите му за литературата. Именно това негово изкушение е предизвикателството, което го кара да се занимава с изследвания върху характера на знаците и тяхното функциониране в текста, изследвания, в които Кълър изхожда от разграничението между *language* и *parole*, направено от Фердинанд дьо Сосюр в полето на лингвистиката. Тези изследвания му дават основание да твърди, че в голямата си част водещите идеи на съществуващата лингвистика са неприложими в литературните изследвания, доколкото те разглеждат езика като система от твърди конвенционални правила, функциониращи в текста. В тази връзка, смята Кълър, ако литературните изследвания могат да заимстват нещо от лингвистиката, то е само общият фокус, който тя дава, а не самата методология в интерпретацията на литературните текстове. Нещо повече, той стига до заключението, че науката има нужда от една нова лингвистика, която да не се базира на тръгналото от Сосюр идеализирано разграничение „език — реч“, а да се центрира върху онези проблеми, с които и Сосюр се сблъсква, но не успява да развие — за *анаграмите*.⁵ Именно тяхното изследване (става дума за единици, които могат и да нямат друга функция, освен различителна), според Кълър, би могло да послужи за отправна точка в опитите да се разберат всички онези механизми, които дават възможност на езика да функционира по такъв начин в текстовете, че да заобикаля конвенционалните лингвистични кодове и конвенционално откритите отношения между знаците. (Кълър твърди, опирайки се на условния характер на знака, че традиционните изследователски методи на лингвистиката не разкриват съ-

⁴ Cuddon, J. *The Penguin Dictionary of Literary Terms and Literary Theory*. Basil Blackwell, 1992, pp. 922—927.

⁵ Culler, Jonathan. *Framing the Sign: Criticism and its Institutions*. University of Oklahoma Press, 1988, p. 225.

сествуваща конвенция между знаците, а създават и *налагат* конвенция.) В тази връзка, това, което има едновременно „изключително важна и изключително неважна“ роля в интерпретационните процеси на текстовите корпуси, е субектът (читател или слушател), чиято компетентност съдържа структурните конвенционални правила, които спомагат интерпретацията, но които не са подвластни на волята му. Това, отбелязва Лентриша, също е резултат от езиковедско влияние, което отправя „към разграничението, предложено от Чомски, между *компетентност* (граматическата система, която ние сме интернализирани) и *перформанс* (фактическото езиково поведение). Тази компетентност е, която кара читателя да поставя въпроси, които самият текст не поставя пред него.

На този въпрос ще се върна отново, тъй като преди това се налага допълнително изясняване на тези идеи.

Подобно на Дерида, Кълър отдава голямо значение на схващанията на Сосюр за „писмото“ (*écriture*) за разбирането на лингвистиката и за характера на писмения знак. Съпоставено с идеите по отношение на литературата, това премества акцента от автора върху писането като институция и четенето като дейност. Интерес в тази връзка представлява фактът, че докато Дерида отказва да разглежда писмото като медиум, като преносител на значения, а го определя като самото място, на което се разкриват различията в езика, Кълър се опитва да разбере механизмите и начините, по които тези различия могат да бъдат значещи и стават такива. В търсенето на тези различия се разкрива още една страна в схващанията на Кълър — той смята, че знаците изискват аисторически анализ и са неподатливи на влияние с оглед на дискурса. Казаното посочва една от основните методологически разлики между двамата изследователи. Докато (приемайки съществуването на знаци в текста и акцентирайки на условията им характер) Кълър смята, че те (знаците) не са единствени, а покрай тях на текстуално ниво съществуват и множество други значещи елементи, включени в процесите на означаване (без чието разкриване читателската или слушателската перцепция не може да бъде разбрана), то Дерида, от своя страна, чрез въвеждането на понятието *differance*, предполага постоянната подвижност на означаващите референции в текста.⁶ Самият текст е безкрайна поредица от означаващи, които не могат да имат крайни и установени значения. (*Differance* е понятие, въведено от Дерида, във връзка с изследванията му върху Барт, което той противопоставя на практиките, които са резултат от западния логоцентризъм. *Differance* произлиза от френското *differer*, което едновременно означава „отлагам“, „задържам“, „за-

⁶ По-подробно по този въпрос вж. Дерида, Жак. Позиции. С., Критика и хуманизъм, 1993; Гласът и феномена. С., ЛИК, 1996; *Linguistics and Grammatology*. — In: *Of Grammatology*. <<http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/derrida.htm>> (18.07.2003); *Speech and Writing According to Hegel*. <<http://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/derrida1.htm>> (18.07.2003).

бавям“ и „различавам се“, „различен съм от“. Както го определя самият Дерида: *differance* е не толкова и не само начало — това е структурираното, определящо разликите начало)⁷. Ако трябва да се отворят още едни скоби — подобен подход към текста омаловажава ролята на писателя чрез изтъкване на непрекъснатото взаимодействие в сегашното битуване на знаците, в чието означаване се открива „определящото разликите начало“. На безкрайното им търсене на първоизточника (трансцендента) на означаващата им същност текстът може само да предостави поле, за да се превърне от своя страна в отворен и безкраен по отношение на значението си; през 1968 година Ролан Барт ще обяви смъртта на автора в едноименното си есе. Според Кълър обаче, анализите на Дерида на проявлението на логоцентризма, показват, че дори самите анализи са неизбежно логоцентрични, тъй като Дерида не е в състояние да избегне употребата на концептите, създадени от системата, която се опитва да деконструира. Нещо повече, анализите на Дерида върху Сосюр представляват „изследване на самодекострукцията на семиотиката“.

От днешна гледна точка заслуга на анализите на Дерида върху Сосюр, наред с всички останали, е и резултатът, който е пряка рефлексия в теоретичните разсъждения по отношение на дискурса. Преди да обърна внимание на неговото разглеждане в конкретиката на Кълъровите идеи, ще напомня накратко идеите на Сосюр за езика и по-специално на това, което той определя с термините „синтагматични отношения“ и „асоциативни отношения“ между думите и които, според схващането на Сосюр, са *взаимнозависими*. „От една страна, в речта думите по силата на своята свързаност влизат помежду си в отношения, основани върху линейния характер на езика, който изключва възможността да се произнасят два елемента едновременно. [...] Комбинациите, които имат за опора протяжността, могат да бъдат наречени *синтагми*. [...] От друга страна, извън речта, думите, които имат нещо общо се асоциират в паметта и така се образуват групи, вътре в които господстват най-разнообразни отношения. [...] Виждаме, че тези връзки са от съвсем друг вид в сравнение с първите. Те нямат за опора протяжността; тяхното седалище е в мозъка; те са част от онова вътрешно съкровище, което съставя езика у всеки индивид. Ще ги наречем *асоциативни отношения*.“⁸

През призмата на казаното от Сосюр, се вижда, че именно синтагмата е, която свързва в конкретен исторически дискурс всички онези елементи, които изграждат асоциативните (парадигматични) отношения и които съществуват във „виртуална мнемонична последователност“ (Сосюр), разполагайки се в същото време извън дискурса. Кълър, както вече споменах, акцентира върху онези означаващи елементи, които не са част от наложени-

⁷ По-подробно по въпроса вж. **Derrida, Jacques**. *Difference*. Пр. Еньо Стоянов и Дарин Тенев. <<http://www.geocities.com/nosovka/textove/darin/differ.html>> (18.07.2003).

⁸ **Сосюр, Фердинанд дьо**. Курс по обща лингвистика. Превод: Ж. Бояджиев и П. Асенова. С., Наука и изкуство, 1992, с. 153-154.

те (според него) конвенции и правила и не приема Сосюрвата идея за синтагмата и оттук — за взаимната зависимост. И ако подобно схващане дава основание Кълър да бъде причислен към структуралистите, най-общо казано, то онова, което той споделя за дискурса с оглед на идеята му за „идеалния читател“ (теоретичен конструкт, чийто обем се изпълва от идеята за „задаващият въпроси, които текстът не изправя пред него“), го поставя в известна степен в позицията на усъмняващ се в основните постулати на структурализма. Или, казано с думите на Лентриша по повод на изразяваните от Кълър идеи и последвалите твърде сериозни дискусии, като техен отзвук, „запознавайки англоезичните критици със забележителните достижения на континенталната мисъл, Кълър внушава спокойната увереност, че основните концептуални рамки на структурализма могат безопасно да бъдат игнорирани“.⁹

Основание за това твърдение, наред с вече разгледаните, както сам посочва, Лентриша открива в упоритото търсене на Кълър да открие онези противоречия, които се съдържат в изследванията на европейските структуралисти. В тази връзка може би една от най-плодотворните постановки на Кълър се изразява в усъмняването в практиките на Цветан Тодоров в литературознанието¹⁰ и на Клод Леви-Строс в антропологията, които разглеждат западноевропейските култури като монолитна универсалия, положена върху хомогенния код и общите принципи на мита и наративната структура, посочвайки тяхната (на културите) хетерогенност посредством акцент именно върху дискурсивността и темпоралността на нарацията. Първоначално положен в книгата „*Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature*“, това е практически израз на по-общите въпроси за дискурса и контекста, които постепенно приемат различни отсенки и допълнителни изяснявания в следващите му изследвания.

От друга страна, анализирайки идеите на Кълър в по-общия контекст на струтуралистката мисъл, Игълтън твърди: „Кълър сякаш приема, че изучаването на това как действа литературният дискурс е цел само за себе си и тя няма нужда от по-нататъшни обосновки...“ По-нататък той оспорва понятието „литературна компетентност“ с методологически важното според него твърдение, че структуралистките схващания могат (на ниво критика) да предизвикат сливане в единно познание, в което „кодовете на текста и кодовете на читателя постепенно се сливат“. Самият Игълтън разглежда инструментариума на структуралисткия подход като „идеологически продукт — подобно на всички останали — на една конкретна история“. Той смята, че структурализмът като подход „отхвърля човешкия субект, [тъй като] „идеалният читател“ представлява огледално отражение на самата творба“. „Ако насилим този модел до крайност, — пише Игълтън — той или

⁹ Lentricchia, Frank. After the New Criticism. Chicago: University of Chicago Press, 1990, p. 106.

¹⁰ За повече подробности вж.: Кълър, Джонатан. Условност и натурализъм. Превод: Димитринка Младенова. — В: Литература и образование. Съст.: Вл. Атанасов. С., ИК „Сежани“, 1999, с. 34—53.

тя ще трябва да не принадлежат към никаква държава, никаква класа, да бъдат безполови, без етнически характеристики и без ограничаващи ги културни предпоставки¹¹.

Казаното е насочено към едно от основните структуралистски схващания — това за ролята на читателя, което, както самият Игълтън отбелязва, е твърде насилено. В конкретиката на Кълъровите идеи това „насилване“ би могло да доведе до подмяна на тяхната същност и по този начин да омаловажи значението им. Дори би било в известна степен догматично.

Друг поглед към идеята, че „художественото произведение притежава структура и значение, защото се чете по определен начин, защото потенциалните свойства, латентно присъстващи в самия обект, са актуализирани от теорията на дискурса, приложена към акта на четенето“, дава Франк Лентриша. Неговият прочит предоставя различна призма, отчитайки целия набор от възможни конотации, които подобна идея съдържа. Казано с неговите думи: „Ако литературната структура е интуитивно интернализирана (субективно вътрешно-присъща) граматика на литературния дискурс, то онова, което е екстернализирано в писането, рефлектира в акта на четенето. Следователно, онова, което е екстернализирано в писането добива принудителна сила, превръщайки се в норма, която Хирш определя като „валидност на интерпретацията“: литературната структура е независима от читателските системи и е обективна мярка за проникателност.“¹²

Всъщност, читателят за Кълър наистина е „идеален аз“, стоящ над контекста на ситуацията и респективно, извън дискурса (и вероятно по този начин изпълващ „описанието“ на Игълтън, за когото, казано по-свободно, дискурсивната обвързаност на читателя наистина би била насиле). Онова, което читателят прави, четейки, е разкриване на значите, а заедно с тях и на всички онези значещи елементи, които интерпретациите на отделните текстове не могат да разкрият.

Именно разчетена по този начин, идеята на Кълър за взаимовръзката текст-читател получава своето логично продължение в идеята му за идеалната критика. Той разглежда литературната критика като наука, със системен характер, собствена концептуална база, независима и неподатлива на методологически влияния на идеи от други хуманитарни, а още по-малко, социални изследователски практики. Нещо, което е изключително важно за разбирането, което Кълър влага не толкова в използваните понятия, колкото в самата последователност на идеите си, е разграничението между теория и критика. Казано накратко — теорията е всичко онова, което ще даде възможност на читателя да разбере ефектите на литературата и обяснението на процесите, които довеждат до тях. И още: тази теория трябва да съумее да изследва литературния дискурс по такъв начин, че да разкрие „празните значения“, които подпомагат една вариативност на

¹¹ Игълтън, Тери. Теория на литературата. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2001, с. 148-149.

¹² Lentricchia, Frank. After the New Criticism. Chicago: University of Chicago Press, 1990, p. 108.

пълните значения, но които не позволяват да се даде на творбата каквото и да е значение¹³.

Ще си позволя две препратки към негови текстове, които ясно илюстрират това. В обратна хронология: Кълър се съгласява с казаното от Честъртън по отношение на критиката: „или критиката не служи за нищо (напълно защитимо твърдение — добавката е на Кълър, А. В.), или критика означава да се казват за един автор точно онези неща, които ще го накарат да излезе от кожата си“¹⁴.

„Едно от най-големите събития в наше време, което може да трансформира критиката толкова решително, колкото преди това „Нова критика“ го направи, е влиянието, започнало в края на 60-те, на различни теоретични перспективи и дискурси: лингвистика, психоанализа, феминизъм, марксизъм, деконструктивизъм. Най-важната последица с оглед на литературните изследвания, беше включването в полето на техния интерес на множество отхвърлени преди това въпроси.“ Цялото това влияние може да се определи като „теория“, както твърди Кълър, като общ фокус за литературните изследвания, а не като конкретна методология. (По-горе този въпрос беше разгледан в конкретиката на лингвистиката.) Именно активните взаимодействия между различните полета (антропология, психоанализа, историография и др.) успяват да разкрият „литературната“ същност на нелитературните феномени“. И още, продължава Кълър — всички тези дискурси на теорията, определят литературата не като „маргинален феномен, а като логика на означаване, която генерира значения от различен порядък“, което пък, от своя страна, предоставя нови проблеми пред литературния изследовател¹⁵.

Отнасянето на Игълтън към схващанията на Кълър е не само част от представите му за структуралистките идеи като етап от развитието на критическата и теоретическата мисъл, а безспорно кореспондира и с анализа на Кълър „Criticism and the American University“ за противоречивите последици от „овластяването“ на литературата в епохата на модерността, както и с „The Call to History“, където разглежда в съпоставка изследванията върху историята и влиянието ѝ върху литературата на двама автори — Т. Игълтън и М. Фуко, обосновавайки допълнително тезите си¹⁶.

Кълър, от своя страна, е запознат с критиката на Игълтън. Той не е съгласен с постановката му, че „всеки критически метод или ориентация е

¹³ Кълър, Джонатан. Литературна компетентност. Превод: Венцислав Арнаудов. — Български език и литература, 1994, № 4, с. 7. (Преводът е направен по петото издание на книгата на Джонатан Кълър „Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature“, 1989).

¹⁴ Кълър, Джонатан. В защита на свръхинтерпретацията. — В: Интерпретация и свръхинтерпретация: Умберто Еко в дебат с Ричард Рорти, Джонатан Калър и Кристин Брук-Роуз. Превод: Надя Дионисиева. С., Наука и изкуство, 1997, с. 100.

¹⁵ Виж. Culler, Jonathan. Framing the Sign: Criticism and its Institutions. University of Oklahoma Press, 1988, p. 15.

¹⁶ Двете статии са в Culler, Jonathan. Framing the Sign: Criticism and its Institutions. University of Oklahoma Press, 1988.

още един буржоазен опит да се прикрийт противоречията на капитализма или да се избегнат кошмарите на модерната история“¹⁷. Нещо повече — онава, което по-горе определих като риск от догматизиран прочит, би могло да се обоснове с твърдението на Кълър, че тази нова теория ще преодолее съществуващите критически подходи, положени на основата на схващането, че литературните и културните практики са в предположена неизменна и непрекъсната взаимозависимост. Тази зависимост, според него, е създадена във времето на модерността и е придала известен властови потенциал на самата критика, като по този начин е превърнала интелектуалците в „експерти по легитимация“¹⁸, по израза на Грамши. Теорията, след 60-те години на XX век, за която говори Кълър чрез въвеждането на нова методология и проблеми (процес на иновации и дефамилиаризации) ще утвърди онези схващания, които първоначално са възникнали и са се съдържали в литературния авангард, но са били разчитани в общия дискурсивен порядък, според съществуващите институционализирани практики на литературната критика. „Качеството „модерен“ — пише Кълър на друго място — чувството за криза, което литературата провокира, сега е наследено от критическия процес на обяснение и усъмняване в предположенията, от които по-ранната критика, литература и културна дейност са зависели. Чрез дефамилиаризиращи анализи на условията критиката е провокирала особена рефлексия към дискурсивните възможности; по този начин, наред с всичко друго, тя става и практика на генериране на въпроси за дискурсивното знание, и интерпретативна рефлексия; нейното внимание се насочва към изследване на спорните въпроси, които често са били асоциирани с авангардната литература.“¹⁷

Рефлексивната интерпретация¹⁸, в чиято основа е литературната компетентност, е част от разбирането на литературата като система или като институция, чиято вътрешна логика изгражда различни конвенции. Именно познаването на тези конвенции, на тяхната последователност и комбинации от страна на четящия или усетът за тях, му дават възможност за разбиране на литературния текст. Колкото се отнася до самата литература — то тя, като семиотична система от втори ред, която има за основа езика, „подчинява езика на изкривяване, което фрагментира обичайните знаци на нашия свят [като по този начин] провокира ограниченията, които си поставяме като план или ред и ни позволява [...] да приемем едно разширяване на Аз-а“¹⁹. По този начин литературата оперира в собствен дис-

¹⁷ Culler, Jonathan. Criticism and Institutions: The American University. —In: Post-structuralism and Question of History. Eds.: Derek Attridge, Geoff Bennington and Robert Young. Cambridge: Cambridge University Press, 1987, p. 97.

¹⁸ По въпроса за интерпретацията вж. и Майо, Стивън. Конвенции на интерпретацията. — Литературна мисъл, № 1—2, 1992.

¹⁹ Цитатът е по Кълър, Джонатан. Литературна компетентност. Превод: Венцислав Арнаудов. — Български език и литература, 1994, № 4, 1994, с. 18. (Преводът е направен по петото издание на книгата на Джонатан Кълър „Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature“, 1989).

курс, чиято оперативност се изразява в напрежение между самите конвенции на четене — „в изместването на старите и формирането на нови“, както се изразява Кълър. Теорията на литературата би постигнала много, ако концентрира внимание в тази посока и се опита да изследва не в исторически, а в системно-структурен план движението и промените на тези конвенции. Тъй като „литературата е нещо по-друго от твърдение за света“, то теорията е длъжна да се занимае с драматизма на срещата между „производството или четенето на знаци в литературата и другите области на опит“.

В усилията на Игълтън да разгледа литературната теория и критика в историческа перспектива Кълър вижда три основни форми: първата се изразява в схващането, че теорията и критиката поемат отговорност в резултат на историческия обет с обществата и работят за промяната им, втората е отразена в идеята, че художествените произведения трябва да бъдат изследвани като продукти на историческите условия и, третата — че литературната критика трябва да обърне внимание на собствения си исторически характер като продукт на обществото, за чиито културен напредък допринася.

Кълър, както вече се спомена, застъпва различна теза по отношение на взаимодействието литература-действителност, в което не е трудно да се разчете и идеята му за взаимоотношението литература-история. Тук ще си позволя да приведа като допълнителна илюстрация на казаното разбирането му за романа, тъй като това е формата, която „повече от която и да била друга, [...] служи като модел, чрез който обществото разбира себе си, като дискурс, в който и чрез който то артикулира света“. Тази свързаност на текста със света е нещото, което провокира твърде сериозни аналитични занимания, смята Кълър. Или, по-точно казано — тя е част от онези общоприети конвенции, които не затрудняват читателя да получи усещането за правдоподобност.²⁰ Отсъствието на това усещане може да доведе до невъзможност за разпознаваемост на света и оттук — до сериозни затруднения в разбирането. Но, смята той, изследванията не трябва да се фокусират върху търсене на някакви взаимовръзки в текста (в случая става дума за романа), представени от елементи (които Кълър нарича дескриптивен остатък), „чиято функция е да потвърди това очакване и да изтъкне репрезентативната или миметична функция на романа“, тъй като опитите да се разкриват тези елементи, за да се очертае свързаността на текста с историческия момент, са точно толкова ненужни, колкото са излишни и самите елементи за кохерентността на текста и разбирането му. Нещо повече, той смята, че

²⁰ „Да „натурализираш“ текста, означава да го въведеш в отношения с типа дискурс или форма (културна и/или литературна), която вече е в някаква степен естествена и четлива. Някои от тези форми нямат нищо специфично и литературно, а са просто хранилища на правдоподобност, докато другите са специални конвенции, използвани в „натурализацията на литературните съчинения.“ Повече за „натурализацията“ вж.: **Кълър, Джонатан**. Условност и натурализъм. Превод: Димитринка Младенова. — В: Литература и образование. Съст.: Вл. Атанасов. С., ИК „Сежани“, 1999, с. 53-98.

множество текстове, плащайки данък на тази разбираемост, създават „тематични празноти“ с оглед на кохерентността. Оставайки последователен в идеята си за разбираемост, която е в „основата на поетиката на текста“, Кълър, в съгласие с казаното от Барт, че „модернистичният текст не е логическо историческо продължение (на традиционния), а по-скоро следа от възторг или скандал, така че читателят, който харесва и двата, не синтезира в себе си исторически развой, а изживява противоречието, наблюдава разделения си аз“, твърди, че „имаме работа не толкова с един исторически процес, по силата на който един вид роман замества друг, колкото с една опозиция, която винаги е съществувала в романа: напрежението между разбираемото и проблематичното“.²¹

Друг поглед към историята Кълър открива в идеите на Мишел Фуко. Съпоставяйки ги с тези на Дерида, той пише: „Дерида твърди: „няма нищо извън текста“, в отговор Фуко казва: „има, разбира се! — има история, има власт“. И още няколко изречения от Фуко, изразяващи онова, което той определя като „принцип на външността“ (*principle of exteriority*): „ние не трябва да вървим от дискурса към неговата вътрешност и скрити ядра, към неговото мислене или значение, които се предполага, че проявява; на базата на самия дискурс, неговите проявления и обичайност, ние трябва да вървим към външните предполагащи го условия“. Сред тези условия, според Фуко, е властта, която неминуемо предопределя политическия характер на литературата и литературната критика, защото властта е „постоянна, повтаряща се, инертна и саморепродуцираща се“. Въпросът, с който Кълър се занимава, е как, в такъв случай, теорията, за която той говори, да бъде разглеждана като „освободена“ от такъв тип влияние, в което съществуващата критика неминуемо е въвлечена. В тази връзка той обръща внимание на онези противопоставящи се и съ-съществуващи практики, които, както отбелязва Фуко, принадлежат на мрежата на властта. Тези практики изграждат дискурси, които изглеждат встрани от властта, но които ѝ служат именно чрез противопоставянето си, като по този начин фактически представляват нейна *маска*. Идеята, че литературата стои извън властта или нейното влияние, само показва, че тя е част именно от тези дискурси, с които властта маскира присъствието си. Онова, което отбелязва Кълър в изследването си е, че теорията (в смисъла, който той влага в това понятие) има потенциала да „освободи“ литературата от властта, опирайки се на идеите на Фуко. „Изследванията на Фуко насочват нашето внимание както към историческото функциониране на дискурсите и институциите, така и към факта, че установените правила на дисциплината не само хомогенизират и отхвърлят, но и създават дискурсивни възможности“. Тази перспектива, създадена от въвеждането на нови исторически обекти в анализите на Фуко — тялото, престъпността, лудостта — и дискурсите, които ги конституират, може да бъде използвана, смята Кълър, като възможност за литературно-теоретич-

²¹ Пак там, с. 36.

ни търсения в полето на историята. И още: ако „критиката на репресивната хипотеза“ насочи цялото си внимание към изясняване на „сложните практики и установените правила, статута на субектите, риторическите стратегии и силовите редове“, ще се превърне в предтеча на либерализацията — твърди Кълър в „The Call to History“. (Подобен поглед, смее да твърдя, има своите сериозни основания. Ако континуитетът при предаването на информацията (от различен порядък) съдържа в себе си идея за историзъм, за последователност и наследяване на кодове, чиято хронологичност може да бъде припозната при правенето на история, то акцентът върху лудостта, хомосексуализма и престъпността демонстрират огромен разлом — тук липсва ядрото на наследството. Това спомага те да се видят не като част от поредица познати дискурсивни практики или исторически образувания, а като дискурсивни практики на другостта (както впрочем се случва и с идеите на литературния авангард), които показват разрива на кодовете с оглед на историческата перспектива, отчитат конкретни пулсации в полето на културата).

В подкрепа на всички дотук изложени идеи, или, по-точно казано, в техния контекст, е схващането, което Кълър представя през 1990 г. на Танъровите лекции, когато по предложение на Умберто Еко и с негови въвеждащи лекции се дискутира темата „Интерпретация и свръхинтерпретация“. (Самите лекции на участниците в дискусиата са събрани и преведени на български език.)²²

Тезата, която Кълър защитава, е в подкрепа на свръхинтерпретацията, като авторът прави уговорката, че разбира понятието „свръхинтерпретация“ като близко до „свръхразбиране“, в смисъла, в който го употребява Уейн Бут: „Разбиране означава да се задават въпросите и да се намират отговорите, които текстът изисква. [...] Свръхразбирането, напротив, се състои в това да задаваме и много въпроси, които текстът не поставя пред образцовия си читател“.²³ В тази лекция Кълър се опитва да даде отговор на множество въпроси, които под една или друга форма са били поставяни от неговите критици. Като един от „най-активните коментатори в редица металитературни спорове“ (по наблюденията на Стефан Колини), неговите идеи често пъти са били обект на теоретични и критически усъмнявания. Един от отговорите, които той дава, е този на въпроса, който Игълтън поставя, за формирането на литературната компетентност. Според Кълър това става чрез практическата дейност на четенето, в която освен че интерпретират отделни конкретни произведения, хората „придобиват и усет, разбира не изобщо за това как действа литературата — за кръга на възможностите ѝ и характерните ѝ структури.“ По този начин той отговаря и на друг упрек към структуралистката мисъл, а именно — че схваща читателя като огледен образ на творбата. Разглеждайки идеите на Кълър, по-вярно би било

²² Кълър, Джонатан. В защита на свръхинтерпретацията. — В: Интерпретация и свръхинтерпретация: Умберто Еко в дебат с Ричард Рорти, Джонатан Калър и Кристин Брук-Роуз. Превод: Надя Дионисиева. С., Наука и изкуство, 1997.

²³ Пак там, с. 100.

да се твърди, че той не споделя подобно схващане. Въвеждайки текста в единен контекст, Кълър наистина натоварва читателя с големи очаквания (и категорично очертава неговото място) — да успее да „стигне до систематичното разбиране на семиотичните механизми на литературата и различните стратегии на нейните форми“. Казано на езика на статията му „Towards a Linguistic of Writing“ — провокиран от значенията в структурата на текста, читателят трябва да долови всички онези разграничителни функции на знака, чрез които текстът става част от по-голяма контекстуална цялост²⁴. Разбира се, тези очаквания са насочени преди всичко към изследователите на литературата, защото разкриването на нейните механизми е „сериозно интелектуално занимание“.

* * *

Вярно е, че името Джонатан Кълър не е непознато на професионално изкушените от литературата читатели. Справката показва, че името му присъства в обмена на научни идеи в България още от началото на 90-те години и продължава и днес²⁵. Затова и първоначалните намерения бяха само да се направят няколко уводни бележки във връзка с превода на два негови текста, публикувани в книгата му „Framing the sign: Criticism and its Institutions“ (единият поместен и в настоящото издание); да се добавят няколко допълнителни щрихи към вече известното, без да се дискутират самите идеи. Предизвикателството се получи от конкретната работа с избраните текстове, тъй като те кореспондират с основните схващания на изследователя Кълър. Предложеният на вниманието на читателите текст няма претенцията да е успял в пълнота да представи всички идеи и дискусии, свързани с името на Джонатан Кълър. Най-малкото, защото проф. Кълър продължава да бъде все така активен автор и критичен читател.

²⁴ Това схващане Кълър развива в редица свои изследвания, които имах предвид при работата си върху изследването: **Culler, Jonathan**. *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics, and the Study of Literature*. Ithaca: Cornell University Press, 1975; **Culler, Jonathan**. *On Deconstruction: Theory and Criticism after Structuralism*. Ithaca: Cornell University Press, 1982; **Culler, Jonathan**. *Criticism and Institutions: The American University*. — In: *Post-structuralism and Question of History*. Eds.: Derek Attridge, Geoff Bennington and Robert Young. Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

²⁵ Виж например **Коларов, Радосвет**. *Звук и смисъл*. С., изд. на БАН, 1983; **Георгиев, Никола**. *Има ли литературознание на това занятие?* — В: *Сборник от научни трудове, посветен на седемдесетгодишнината на проф. Мирослав Янакиев*, С., 1993; **Кълър, Джонатан**. *Да четеш като жена*. Превод: П. Дамянова. — В: *Времето на жените*. Съст.: П. Дамянова, Д. Камбуров, К. Мерджанова, Р. Мухарска, М. Николчина. С., УИ „Св. Кл. Охридски“, 1997; **Кълър, Джонатан**. *Поетика на романа*. Превод: Атанас Игов. — *Език и литерСатура*, № 2, 1999. **Дачев, Мирослав**. *Подир сенките на знаците. Есета по семиотика и поетика*. С., Нов български университет, 2001.